

Віра Перепьолка

(Херсон)

СПОНУКАЛЬНА МОДАЛЬНІСТЬ У МОВЛЕННЄВОМУ АКТІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті з'ясовано особливості спонукальної модальності, проаналізовано граматичні засоби вираження спонукальних мовленнєвих актів.

Ключові слова: об'єктна модальність, суб'єктна модальність, спонукальна модальність, імперативні конструкції, неімперативні конструкції, спонукальне речення, бажальні (оптативні) речення.

The article defines the peculiarities of stimulating modality, analyzes grammatical means of expressing stimulating speech acts.

Key words: subjective modality, objective modality, stimulating modality, imperative constructions, non imperative constructions, stimulating sentences.

У зв'язку з активним розвитком функціональної граматики і розвитком когнітивної лінгвістики дослідження функціонально-прагматичного компоненту мови стало особливо помітним. Актуальність цієї статті полягає в тому, щоб з'ясувати особливості спонукальної модальності як синтаксичної категорії, проаналізувати засоби її вираження у спонукальних реченнях.

Про природу аналізованої категорії у лінгвістиці немає однозначного трактування. Дехто з мовознавців називає її “лінгвістичним фантомом” або “непорозумінням” [9; с. 238].

Модальність – одна з визначальних ознак речення як мовної одиниці – залишається об'єктом постійної уваги вітчизняних і зарубіжних лінгвістів (В.В.Виноградов, Р.Л.Ярцева, І.Ю.Кукса, В.Г.Адмоні, А.П.Загнітко, Б.М.Кулик, В.П.Попів, А.В.Бондаренко).

У лінгвістичному енциклопедичному словнику модальність трактується як “функціонально – семантична категорія, що виражає різні відношення висловлення до дійсності, а також різні види суб'єктивної кваліфікації повідомлюваного” [4; с. 303].

Як відомо, модальність полягає в оцінці висловленого як реального чи нереального факту і спирається на значення дієслівної категорії способу (об'єктивна модальність). Мовець дає оцінку змісту речення стосовно дійсності в плані його істинності / неістинності, тобто вірогідності, можливості, ймовірності, упевненості, невпевненості (суб'єктивна модальність).

Розглянемо один із модальних пластів – спонукальну модальність.

Спонукальна модальність, представляючи фрагмент гносеологічної модальності і характеризуючи комунікативний аспект речення, виступає не ізольовано, а, як справедливо відзначає В.П.Попова, поєднується “в конкретних висловлюваннях з пропорціональною модальністю, яка кваліфікує її номінативний аспект. При цьому на номінативному рівні конструкція фіксує явища, процеси нелінгвістичної дійсності і виражає значення об'єктивної модальності, яка утворює якийсь “семантичний х”, що ускладнює й одночасно розшифровує об'єктивну модальність” [5; с. 18].

Виразником спонукальної модальності виступають спонукальні речення, в яких мовець виражає адресоване співрозмовникові спонукання до дії. Мета спонукальних речень – адресувати волевиявлення, тобто вимогу здійснити названу в реченні дію. Вольові стосунки мовця з адресатом виявляються в часткових значеннях: від

категоричного (наказ, вимога, заборона, розпорядження, команда) і пом'якшеного спонукання (прохання, благання) до нейтрального (порада, застереження, рекомендація).

Відзначимо, що термін “спонукальні речення” у класифікації синтаксичних конструкцій з'являється у 50-70 р.р. ХХ століття, а до зазначеного періоду у працях мовознавців побутувала думка про три типи речень – розповідні, питальні та окличні [3; с. 13].

Пізніше було встановлено, що окличні речення базуються на іншому принципі класифікації – емоційно-експресивному. Тому окличні речення було виведено в окремий тип. Замість них до розповідних і питальних речень було подано спонукальні.

Отже, у працях мовознавців 50-70 р.р. уже фігурують такі типи речень за метою висловлювання, як розповідні, питальні та спонукальні.

З'ясуємо способи вираження спонукальної модальності в реченні.

Найбільш поширеним способом вираження спонукальних мовленнєвих актів у синтаксичних конструкціях української мови є імперативні та неімперативні конструкції, що представлені декількома групами.

1. Імперативні конструкції:

а) з дієсловами наказового способу, наприклад:

Любіть красу своєї мови,
звучання слів і запах слів (Т.Масенко).

Нехай вічно **плюскочуть** Дніпрові води! (З газ.)

Не обіцяй добро зробить людині, а просто – якщо можеш, то зроби (К.Карпенко).

Найбільш поширеними формами в художніх текстах виступають форми другої особи однини і множини. Такі форми виражають більш офіційний статус і збільшують дистанцію між автором і одержувачем, наприклад:

Учітеся, читайте,

І чужому **научайтесь,**

І свого не цурайтесь (Т. Шевченко).

б) синтаксичні конструкції, модифіковані приєднувальними непрямыми питаннями, наприклад:

Хіба самому написати таке посланіє до тебе та все дочиста розказати
(Т.Шевченко).

в) еліптичні (бездієслівні) речення, наприклад:

На волю вам звідси, голубчики (О.Гончар).

“Команду до зброї!” – продовжував викрикувати, немов перед сотнею,
начальник варті (П.Панч).

2. Неімперативні конструкції:

а) розповідні речення із запереченням і без заперечення із дієслівними предикатами у формі дійсного способу – теперішнього, минулого та майбутнього часу, наприклад:

Підете в розвідку, товариш курсант (О.Гончар).

Тобі теж **раджу поспати**, бо в нас тут тільки вдень і **поспиш** (О.Гончар).

Ну, **пішли**, а то запізнимось (А.Тесленко).

б) розповідні речення із запереченням і без заперечення у формі умовного способу, наприклад:

Відрпросився б ти в командира, **прийшов би** до мене хоч на хвилину (О.Гончар).

Руки **б** тому **покорчило**, хто їх видумав, – каже, прокинувшись, Гришко...
(О.Гончар).

в) розповідні речення з модальними дієсловами і предикативами у поєднанні із залежним та незалежним інфінітивом, наприклад:

Слід повернути народу мову в усній її понятійній красі й повності (А.Трубайчук).

Все це нам треба **повернути**, не сумуй – заспокоїв його політрук Панюшкін...
(О. Гончар)

Без наказу **не відпускати**, – попередив Панюшкін, готуючи автомат до стрільби (О.Гончар).

Триматись будь-що! **Бити** – прицільно! (О.Гончар)

г) питальні речення із запереченням і без заперечення, наприклад:

Може, взяти її підвезти? – запитує Голика шофер віліса (О.Гончар).

Чи не поспали б ви, мамо? (Г. Квітка-Основ'яненко);

г) речення з периферійними способами вираження. У ролі спонукання виступають іменникові конструкції з імперативною інтонацією, яка є необхідною ознакою спонукальних речень. Така інтонація може бути єдиним засобом вираження спонукання, наприклад:

- **Горілки! Меду!** Де отаман? (Т.Шевченко)

Наступ! Перейти в наступ – про це Дев'ятий заговорив широко крокуючи по підвалу (О.Гончар).

д) речення, в яких є вигуки: Годі! Цсс! Геть!, наприклад:

Гетьте, думи, ви хмари осінні (Л.Українка).

Цу-цу, дурні! схаменіться!

Чого се ви раді? (Т.Шевченко)

Волевияв може бути адресований мовцем також до самого себе і до не учасника мовного акту. У цих випадках речення виражає бажання мовця, яке б він хотів здійснити сам чи яке б могло реалізуватися в дії, стані певної особи, предмета. Такі речення останнім часом стали розглядати як окремих комунікативний тип – бажальні (оптативні) речення. Бажальна семантика виражається аналітичними формами: а) умовного способу (часом разом із видільно-модальними частками хоч, коли, бодай, хай, нехай), наприклад:

Хотілося б бути людиною (Г.Кривда).

Стати б переможцем, залишитися ним, **втримати б** таку честь – було його давньою мрією (О.Гончар).

Я б тебе **сховав**

Далеко-далеко, щоб ніхто не знав. (Т. Шевченко)

б) наказового способу, наприклад:

Боже, **хай** моє завтра стрімко **летить**, **хай** у щасті **розгорне** крила. (Ю.Дмитренко)

Отже, спонукальна модальність, що входить у поняття “семантична структура речення” фіксує процеси нелінгвістичної дійсності і виражає значення об'єктивної та суб'єктивної модальності. Саме в спонукальних реченнях мовець виражає своє волевиявлення через наказ, прохання, заклик. Для вираження цих спонукальних мовленнєвих актів в українській мові є чимало імперативних і неімперативних конструкцій, що свідчить про багатство граматичної системи української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. – К.: Вища школа, 1985. – 360 с.
2. Граматика української мови / І.Р.Вихованець, К.Г.Городенська, А.П.Грищенко. – К.: Рад. школа, 1982. – 208 с.
3. Курс сучасної української літературної мови: в 2 т./ за ред. Л.А. Булаховського/. – К.: Рад. шк., 1951 – . – Т.2: Синтаксис. – 1951. – 408 С.13.
4. ЛЭС – Лингвистический энциклопедический словарь. М.: Советская энциклопедия, 1990.
5. Попова В.П. Средства выражения модального значения “волеизъявления” в английском и русском языках (сопоставительный аспект): Дис.... канд. филол. наук, Краснодар, 2000. – 201 с.
6. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання / І.І.Слинько, Н.В.Гуйванюк, М.Ф.Кобилянська. – К.: Вища шк., 1994. – 670 с.
7. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис: підручник // А.К.Мойсієнко, І.М.Арібжанова, В.В.Коломойцева та ін.. – К.: Знання, 2010. – 374 с.
8. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2004. – 408 с. (Альма-матер)

9. Hinrichs W., Kubler S. From Chunks to Function-Argument Structure: A Similarity-Based Approach. ACL. 2001. – P. 238 – 245.